

Vurgulama İşlevli Dil Birimlerinin Nogay Türkçesindeki Durumu*

Dilek Ergöneç Akbaba**

Özet: Söz diziminde özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı gibi yükleme bağı unsurların yanı sıra önüne geldiği unsura göre cümlede farklı işlevleri bulunan, yükleme sorulan sorulara cevap vermeyen çeşitli dil birimleri bulunmaktadır. Yükleme bağlantısı olmayan bu birimler kip/kiplik işlevli, bağlama işlevli, seslenme işlevli, açıklama işlevli vb. gibi çeşitli işlevlere sahip birimlerdir. Bu işlevlerin yanı sıra önüne geldiği ögeyi öne çıkarma, sınırlandırma, kuvvetlendirme, ilişkilendirme gibi anlamları içererek vurgulayan ve cümlenin anlamını tamamen değiştiren bazı birimler vardır ki, bunlar vurgulama işlevli dil birimleridir.

Bu birimler üzerinde gramerlerde bir terim birliği sağlanamamış, belirtilen birimler modal kelime, bağlama veya kuvvetlendirme edati, üsteleme bağlamı, ilgeç (edat), zarf, particular, particle vb. çeşitli kategorilerde işaretlenmiştir. Kullanıldığı unsurun yalnızca sonuna değil, önüne de gelebilen, etkilediği unsuru söz diziminde öncelikli unsur olarak işaretleyen, cümleler arasındaki bağlantıyı, vurguladıkları unsuru, başka bir cümlenin aynı görevdeki unsuruyla ilişkilendirerek sağlayan vurgulama işlevli dil birimleri; kelime grupları içinde de farklı şekillerde değerlendirilmektedir.

Türkiye Türkçesinde sadece, yalnızca, yalnız, ancak, bilhassa, özellikle vb. ile tanımlanan bu birimler Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Nogay Türkçesinde *bolsa, böten de, ...DA... DA, deseñ, em...em..., endi/ endigisi, eş bolmasa, MA, ne... ne..., şA, tek, aqıyqatlay da, uşınlay da, üşinimen de, üşinley de, yalğız vb.* ile yazı dilinde tanımlanmakta ve çeşitli işlevleri işaretlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Vurgulama işlevli dil birimleri, Nogay Türkçesi

* Bu makale; Université de Rouen, 17th International Conference on Turkish Linguistics (September 3-5 2014), Fransa'da sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, dileker@gazi.edu.tr

The Status of Accentuating Function Language Units in Nogai Turkish

Abstract: As well as elements connected to the verb, such as subjects, objects, adverbs and indirect objects within syntax, there are various language units which possess different functions within the sentence according to the element it is placed in front of, and which do not respond to the questions asked of the verb. These units, which have no connection with the verb, are units which possess various functions such as modality, connection, addressing, explanation, etc.. Together with these functions, there are also certain units which contain meanings such as promoting, restricting, strengthening the item which they have been placed in front of, and emphasise these meanings, as well as completely changing the meaning of the sentence. These are language units which carry accentuating functions.

It has not been possible to establish any term unity within the grammar on these units, and the specified units have been marked under various categories such as modal words, connection or strengthening prepositions, entreaty contexts, prepositions, adverbs, particulars, particles, etc.. Language units carrying accentuating functions, which are able to be placed in front of the elements they are used with rather than just after them, mark the element they affect within the syntax as the primary element, associate and ensure the links between sentences and the elements they emphasise with the element within another sentence which has the same duty, are also evaluated in different ways within groups of words.

These units, which are identified with words such as ‘only, just, alone, but, especially, particularly, etc.’ in the Turkish spoken in Turkey, are witnessed in the written language of Nogai Turkish, which is a Kipczak group Turkish dialect as, ‘*bolsa, bōten de, ...DA...DA, deseñ, em...em..., endi/endigisi, eş bolmasa, MA, ne...ne..., şA, tek, aqıyqatlay da, uşınlay da, üşinimen de, üşinley de, yalğız etc.*’, and mark various functions.

Key Words: Language units which carry accentuating functions, Nogai Turkish

Bir hecenin veya bir kelimenin konuşma esnasında diğerlerine göre daha yüksek bir ses tonuyla ve daha baskılı olarak söylenmesi olan vurgu; Türk dilinin en önemli özelliklerinden biridir. Türkçe kelime vurgusunun yanı sıra cümle vurgusuna da [söz dizimi vurgusu, titreleme (Karaağaç 2013 : 843) (Fr. accent de phrase, İng. sentence stress)] sahip bir dildir. Dünya dillerinden Farsça, İngilizce, Almanca, Fransızca, İspanyolca, İtalyancada, Doğu Ermenice vb.de yer alan (Shaw 2014: 2) ve bu dillerde ayrıntılı olarak araştırılan

(Kahnemuyipour 2004) cümle vurgusu; konuşma dilinde cümlenin anlamına bağlı olarak kelimeler arasında yer değiştirebilir. Cümle vurgusu; kelimelerin, kelime öbeklerinin kendi vurgularından daha kuvvetli olan bir vurgudur. Yani cümledeki kelimelerden biri (hatta o kelimedeki bir hece) diğerlerine göre daha baskılı söylenir. Cümlenin farklı unsurları da vurgulanabilir. Önem verilen unsur, yükleme yaklaştırılarak vurgulama yapılabileceği gibi cümledeki söz dizimi değiştirilmeden de vurgu yapılabilir (Ercilasun 2009: 184) (Cümlede vurgu konusu ve vurgu ile ilgili kurallar için bk. Chomsky 2000-2001).

“Vurgulamanın tümce yani söz düzeyindeki işlevi, yeni bilgi veren ögeyi belirlemek yani odaklamaktır” Buna göre vurgulanan öge “yeni bilgi”yi vermektedir yani bilgi odağıdır. “*Okul dün açıldı*” cümlesinde *dün* yeni bilgiyi vermektedir ve bilgi odağıdır. “Odaklama hem tümcenin bilgi birimlerine bölünüşünü, hem de bilgi birimlerinde bilgi odağının seçimini ilgilendirmektedir.” (Demircan 1978-1979: 158). Demircan’ın Chafe’den alıntıladığına göre (1970: 210-345) her dilin yüzey yapısında verilmiş bilgi / yeni bilgi ayrımı kendine özgü bir biçimde yapılır. Bu ayrımın en büyük pay söz dizimine ve ezgilemeye düşmektedir (Demircan 1978-1979: 161).

Türkçede cümle vurgusu normal koşullarda yüklem üzerindedir yani cümlenin yüklemi odaktır. Cümlenin yüklemi odak değilse odak olacak (vurgulanacak) kelime yükleme yaklaşır yani onun önünde yer alır (Demircan 1978-1979: 162).

Türkçe söz diziminde kurala uygun şekilde vurgulanan ögenin yanı sıra, ögenin önüne veya sonuna gelerek onu vurgulayan birtakım kelimeler de bulunmaktadır.

Cümlede yükleme doğrudan bağlantılı olan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı gibi ögelerin dışında, çeşitli bakımlardan anlamı etkileyen ancak yükleme bağlantısı olmayan bazı unsurlar vardır. Bu unsurlar yükleme sorularına cevap vermezler ve cümledeki unsurların bazen başına, bazen sonuna bazen de hem başına hem sonuna gelerek işlevlerine göre bağlama, kip/ kiplik, seslenme, açıklama, vurgulama gibi çeşitli kategorilere ayrılarak unsurları etkilerler (Karahan 2011: 283). İşte bu dil birimlerinden biri de genellikle önüne geldiği ögeyi öne çıkarma, sınırlandırma, kuvvetlendirme, ilişkilendirme gibi anlamları içererek vurgulayan ve cümlenin anlamını tamamen değiştiren birimlerdir ki bunlar vurgulama işlevli dil birimleridir (Karahan 2011: 283-285). Demircan bu yapıları “odaklama” kavramı ile karşılamaktadır. Buna göre odaklama hem cümlenin bilgi birimlerine bölünüşünü, hem de bilgi birimlerinde bilgi odağının seçimini ilgilendirmektedir. Buna göre Türkçede beş ayrı odaklamadan bahsedilebilir. Bu odaklamalar;

1. Yeni bilgi veren kelimenin yüklemine önüne getirilmesiyle,
2. Söz diziminde değişiklik yapmadan vurgunun yeri değiştirilerek,
3. Yeni bilgi vermeyen öğeler yüklemden sonraya atılarak (cümlelerin yapısı devrik yapılarak),
4. Bazı edatları (*mi, da, bile...*) yeni bilgi veren kelimenin ardına, bazı zarfları da (*ancak, yalnız, daha...*) yeni bilgi veren kelimenin önüne getirerek:

Öğrenciler yemek yedi mi?

Öğrenciler yemek mi yedi?

Örneklerde *mi*'nin bir görevi cümleye soru anlamı katmak, öbür görevi de sorulanın ne olduğunu belirlemektir. Demircan, benzer amaçla kullanılan zarfların ise odaktan yani vurgulanan öğeden önce geldiğini ifade ederek bunu yaparken kimi dizimlerde odaklanacak (vurgulanacak) kelimenin yüklemine önüne alınmasının uygun görüldüğünü belirtir:

Yarın ancak Mehmet gelebilir → *Ancak Mehmet yarın gelebilir* yerine.

Mehmet ancak yarın gelebilir → *Mehmet yarın ancak gelebilir* yerine. Bu odaklama türü 1. ve 3. maddedekilerle birlikte “olağan” olarak işaretlenirken, diğer odaklamalar ise karşıtsal sayılmaktadır (Demircan 1978-1979: 159- 162).

5. Zamirlerde ve zarflarda anlama bağlı olarak aynı kelimenin vurgulanan hecesinin değiştirilmesi (Demircan 1978-1979: 161).

Burada bahsedilen birimler; Demircan'ın 4. maddede belirttiği ve Türkçedeki odaklama türlerinden biri olarak ifade ettiği yapılarıdır. Ancak Demircan, Karahan'dan farklı olarak “zarf” olarak işaretlediği *ancak, yalnız, daha* vb. kelimeleri de bu odaklama (vurgu) türüne dahil etmektedir (Demircan 1978-1979: 161).

Karahan bahsedilen birimleri, odaklama konusunun dışında, toplu olarak ve bu birimlerin işlevlerini göz önünde bulundurarak ele almıştır. Buna göre belirtilen birimler; gramerlerde ve bazı monografik çalışmalarda farklı kategorilerde işaretlenmektedir ve konuyla ilgili kavram kargaşası bulunmaktadır (Karahan 2011: 285). Konu Türkiye Türkçesinde, vurgulanacak unsurun sonunda yer alan *da, dahi, bile, ise, mi*; genellikle unsurun başında yer alan *yalnız, yalnızca, sadece, bilhassa, özellikle, ancak*; hem başta hem de sonda yer alabilen *bari, hiç olmazsa, hele* vb. kelimeler ile tanıklanmakta ve bunların her biri cümlede farklı anlam değerlerini işaretlemektedir (Karahan 2011: 283-284).

Vurgulama işlevli dil birimlerinin kelime kategorileri içindeki yeri, cümle unsurları içindeki durumu ve bu dil birimlerini taşıyan cümle öğelerinin yapısı konusunda şunları söylemek mümkündür:

Gramerlerde işlevi vurgulama olan bu birimlerin her biri farklı kelime kategorileri içinde değerlendirilmiştir. Türkiye Türkçesinde “*ancak*” Hacıeminoğlu’na göre cümle başı edatı (1974: 119), Korkmaz (2003: 512), Aksan (1976: 110), Lewis (1967: 211), Kononov (1956: 662) gibi araştırmacılara göre zarf (belirteç)tür (Karahan 2011: 285). Bu birimlerden biri olan “*bari*” Kononov’a göre modal kelime (1956: §721), benzer anlamdaki “*hiç olmazsa*” Deny’e göre zarftır (1941: 281). “*Bilhassa, özellikle*” birimlerini Korkmaz cümle bağlayıcısı (Korkmaz 2003: 1096, 1123, 1129), Hacıeminoğlu kuvvetlendirme görevi de yapan bir bağlama edatı olarak değerlendirir (Hacıeminoğlu 1974: 159) Göksel-Kerslake; bu kelimeleri particular şeklinde ifade eder (2005: 525) (Karahan 2011: 285-286) .

Karahan’a göre kelime kategorilerinin belirlenmesinde bakış açısı önemlidir. Bu bakış açısı söz dizimi merkezli, işlev-görev esaslı yaklaşıma dayanmaktadır. Burada belirtilen birimlerin de tek bir türe ait olup olamayacağını tartışan Karahan söz diziminde bunların “zarf, çekim edatı, bağlama edatı” gibi kelime kategorileri arasında bulunup bulunmayacağı üzerinde durur. “*Ali sadece kardeşini sinemaya götürdü*” yapısında “*kardeşini*” ismi önünde bulunan “*sadece*” kelimesinin bir ismi vurguladığını, nitelemediğini; ayrıca bu birimlerin sadece isimleri değil, fiilleri, yani türü ne olursa olsun bütün öğeleri vurguladığını, yani bu birimlerin “zarf” olamayacağını ifade eder (2011: 287). Öte yandan bu birimler “çekim edatı” da değildir. Çekim edatları kelimedenden sonra gelerek, zarf veya sıfat olarak kullanılan kelime grupları oluşturur. Vurgulama işlevli dil birimleri ise öğelerin sadece sonunda değil, başında da kullanılarak eklendikleri ögenin söz dizimindeki görevlerini değiştirmezler (Karahan 2011: 287).

Bu birimler “*bağlama edatları*” (bağlaç) arasında değerlendirilmelidir. “Vurgulama işlevli dil birimleri birlikte kullanıldıkları ögeyi öncelikli öge hâline getirirken var olan veya var olabilecek önceki veya sonraki cümlelerin eş görevli ögesiyle ilişkilendirir. Bu ilişkilendirme de bir tür bağlamadır. “*Ali kardeşini sadece sinemaya götürdü*” cümlesi söylene de söylenmese de sonraki bir “*Ali kardeşini başka bir yere götürmedi.*” cümlesini çağrıştıırabilir. Bu çağrışımı sağlayan “*sadece*” kelimesidir.” (Karahan 2011: 287). Öte yandan “*fakat, ama, lakin, çünkü, mademki*” gibi bağlaçlar cümlelerin tamamını başka bir cümleye bağlarlar. Vurgulama işlevli birimler ise cümleler arasında bağlantıyı; vurguladıkları ögeyi, başka bir cümlelerin eş görevli ögesiyle ilişkilendirerek sağlarlar. Bu bağlama birinde doğrudan diğerinde dolaylı olarak meydana gelir. Cümle başında kullanılan bağlaçlarla öge başında kullanılan bu tarz kelimeler aynı kategoride değerlendirilmelidir (Karahan 2011: 288).

Vurgulama işlevli dil birimlerinin cümle öğeleri içindeki durumu da karışıktır. Karahan bu birimleri ögenin içinde fakat kelime gruplarının dışında değerlendirmektedir (2009: 289). Bu birimler kelime grupları arasında

Demircan'a göre *odak öbeği* iken (2000: 8), Karahan öge olarak bir bütün olan bu yapıları kelime grubu olarak işaretlemeyiz (2009: 290).

Aral-Hazar grubu Kıpçak lehçelerinden biri olan Nogay Türkçesi söz dizimi bakımından Türkiye Türkçesinden bazı farklılıklar gösteren bir lehçedir. *-(I)p* zarf-fiil ekinin bağlama fonksiyonunun çok kuvvetli olduğu Nogay Türkçesinde, bir çok cümlenin arka arkaya sıralanmasıyla meydana gelmesi gereken bir anlatım, ortak öğelerle birleşmek yerine pek çok zarf-fiil veya sıfat-fiilli hüküm bildirmeyen kelime grubunun arka arkaya dizilmesiyle oluşmaktadır (Ergönerç Akbaba 2013: 126). Bu kelime grupları içinde yer almayan, ancak cümlede öğelerin önünde veya sonunda yer alarak onları vurgulayan belirttiğimiz birimler de tanıklanmaktadır. Bu birimler Nogay Türkçesinde söz dizimi içinde bağlama edatlarının çeşitleri arasında işaretlenir.

• Söz diziminde ögenin önüne gelenler

Akıyqatlay da “Hakikaten”

Nogaycada söz diziminde öge başında tanıklanan bu birim kendisinden sonraki unsuru vurgular. “Akıyqat” kelimesi Arapça “hakikat” kelimesinden gelmektedir. Nogaycada bazı fonetik değişiklikler geçiren kelime, *-lay* ekiyle kullanılarak Türkçedeki anlamı vermektedir. “Gerçekten, sahiden, doğrusu budur ki” anlamına gelen “*akıyqatlay*”ın kelime kategorileri içindeki yeri pekiştirme edatıdır.

Şora aylaq yaman tutsa da, Paşadıñ akıyqatlay da tölegendey äli yoq ekenin körüp, keleyekke deyim üstine tağı da eki pud yarım qosıp, Paşadıñ qaytarayaq borışın onawğa yetkerdi. K, 242

“Şora çok kötü tutsa da Paşa'nın gerçekten de ödeyecek hâli olmadığını görüp, o gelene kadar üstüne daha da iki buçuk pud ekleyerek, Paşa'nın ödeyeceği borcu kendisine ulaştırdı.”

Böten de “Özellikle, özellikle de”

Bu birim, Nogaycada kendisinden sonra gelen ögeyi vurgular veya odaklar. *DA* ile birlikte kullanılan *böten* “özellikle, özellikle de” anlamındadır ve kelime kategorileri içinde cümle başı edatları arasındadır (Ergönerç Akbaba 2009: 216).

Qara xalqtıñ arasınnan şıdamlı, yigerli, senimli yigitler şığatağanın böten de başqa xalqtan bolsa, iytine sengendey senmege bolayaq ekenligin, Noğay biletağan edi. N, 215

“Halkın arasından dayanıklı, cesur, güvenilir yiğitler çıktığını, özellikle başka halktan ise, köpeğine güvenir gibi güvenebileceğini Nogay bilmekteydi.”

Xaŋğa tıñlaw, xaŋğa zorluq etpew, a böten de xaŋğa qol köterip bolmaytağan yosıqtıñ tısına şıpağa kerek boldı. N, 217

“Hani dinlemek, hana zorluk çıkarmamak, ama özellikle de hana el kaldırmayan kanunun dışına çıkmak zorundaydı.”

Böten de öziniñ qoñsısı Asıldı, omıñ kelini Toqbiykedi künlep, toqtawsız til yürütüwi Ayğanımğa üyrenşik bolıp qalğan edi. AQ, 282

“Özellikle kendi komşusu Asıl’ı, onun gelini Tokbiyke’yi kıskanıp, durmaksızın hakkında konuşmak Ayğanım’ın alışkanlığı haline gelmişti.”

Endigi / Endigisi “Artık”

Nogaycada şimdi anlamında kullanılan “*endi*”, aitlik anlamını işaretleyen –*ki* morfemiyle birleşerek *endigi*, onun da üzerine gelen 3. teklik şahıs iyelik ekiyle birleşip kalıplaşarak *endigisi* birimlerini oluşturmuştur. Nogaycada “artık” anlamını işaretleyen “*endigi*” ve “*endigisi*” kendisinden sonraki ögeyi vurgular. Bu birimin kelime kategorileri arasındaki yeri pekiştirme edatlarıdır (Ergönenç Akbaba 2009: 238).

-Endigi bas, Kerawız! –dedi Alibiy, yalnızlı bolıp. K, 105

“-Artık bastır Kerawız! dedi Alibiy yalvarırcasına.”

Endigisi ekew qalğan degende, Alibiy atasınıñ aytqanın esine aldı, aqıyqatlığın añladı. K, 105

“Artık iki tane kaldı derken, babasının söylediği Alibiy’in aklına geldi, doğruluğunu anladı.”

-Seniñ üşin yüz mänet suwğa ketti. Ket, közime körinme! Endigi yıldıdıñ uşqınun da körmessiñ! – dep mirza aşuwanıp qışqıra berdi. K, 107

“-Senin için yüz para suya gitti. Git, gözüme görünme! Artık sürünün ucunu da göremezsiz! diye mirza öfkeyle bağırırdı.”

Eş bolmasa / eş bolmağanda / ne bolsa da “Hiç olmazsa”

Türkiye Türkçesinde “hiç olmazsa” ile karşılanan bu yapılar, başta /h/ fonemini düşüren “eş” kelimesi ile olumsuzluk ve şart kipi veya olumsuz zarf-fiil ekiyle birlikte kalıplaşmıştır. “*Ne bolsa da*” (ne olursa olsun) şeklindeki birim de aynı anlamdadır. Bu birim cümle başı edatları içinde yer alır (Ergönenç Akbaba 2009: 215).

“Eş bolmasa bir otaw üyi bolsa da, Nazlıxandı soğa berer edim”, dep Yemiş yeñgey qızın Yavğaytarğa berüwdi oylanadı... QZ, 221

“Hiç olmazsa bir göz evi olsaydı, Nazlıhan’ı ona verirdim, diye Yemiş yenge kızını Yavğaytar’a vermeyi düşünür...”

Onıñ basın baylağanday ädem de yoq, - eş bolmağanda, qart biykediñ iyerşen kelgen uwılına baylawdı, ekinşi türlü aytqanda, eki kündestiñ birewin kelinşek, birewin äye etiüw, ögey anadı qatın etiüw sıyasatın öziñşe bek äriüw kördi. BB, 226

“Onun başını bağlayacak adam da yok. Hiç olmazsa, başını yaşlı hanımın evlatlık gelen oğluna bağlamayı, başka bir deyişle iki kumanın birini gelin, diğeri kaynana edip, üvey anayı eş etme düşüncesi kendine pek uygun geldi.”

Är bir ädem yaşawında ne bolsa da, bir is etip ketpege kerek. ÜB, 19

“Her insan hayatında hiç olmazsa bir iş yapmalı.”

Tek “Sadece, yalnız”

“Tek” vurgulayacağı veya odaklayacağı ögenin önüne gelerek başka bir olayın, varlığın, durumun olmadığını, gerçekleşmediğini; sadece, yalnız belirtilen anlamın gerçekleştiğini işaretler. “Tek”, Nogaycanın cümle başı edatlarından (Ergönerç Akbaba 2009: 218).

Şırayı ağarğan közleri muñayğan, söle örsip yanğan sezimniñ tek ülertkisi körinedi. BT, 30

“Işığı kaybolan gözleri bunalmış, giderek yanan duyguların şimdi sadece zayıf bir ışığı görünüyor.”

Kabinette tek eki erkek qalğan ediler. BT, 31

“Odada sadece iki erkek kalmıştı.”

Men tek bes pud alğanman, -dedi yigerlene berip. K, 242

“Ben sadece beş pud aldım, dedi yürekleniverip.”

Uşınlay da / üşinimen de / üşinley de “Gerçekten, gerçekten de”

“Üşin” son çekim edatına –lay morfeminin gelmesiyle (üşinley) ve 3. teklik şahıs iyelik eki, *men* ve *de* edatlarının birleşip kalıplaşmasıyla (üşinimen de) oluşan bu birim “gerçekten, gerçekten de” anlamını vererek vurgulayacağı

ögenin önüne gelir. Önüne geldiği ögeyi pekiştiren ve kelime kategorileri içinde pekiştirme edatları arasında sayılan birimin (Ergönenç Akbaba 2009: 238), “*uşın*” şeklinde kalın ünlülü biçimi de mevcuttur.

Tağı da: “Alibek, Alibek...” Söz yok, Alibekti üşinley de birew izleydi BQ-B, 250

“Bir kez daha: “Alibek, Alibek...” Çıt yok, Alibek’i gerçekten de biri arıyordu.”

Ol uşınlay da kede bolıp körinmey, erkek bolıp körinedi qızdıñ közine. TBS, 33

“O gerçekten de küçük bir oğlan gibi görünmüyor, bir erkek gibi görünüyordu kızın gözüne.”

Üşinimen de onu yin soqpağan bolsa, büytip tartar edime! –dep erkeklerden ayırım oltuırğan qazan üydegi qısşayaqlılar da xabarlasıp aladılar. QAP, 134

“Gerçekten de onu cin çarpmadıysa böyle çalar mıydı? diye erkeklerden ayrı oturan mutfaktaki kadınlar konuşuyorlardı.”

Yalnız “Yalnız, sadece”

Nogaycada “*tek*” gibi “*yalğız*” da “*yalnız, sadece*” anlamını işaretleyen, vurgulayacağı veya pekiştireceği ögenin önüne gelen bir birimdir. “*Yalğız*” birimi Nogaycanın pekiştirme edatlarından biridir (Ergönenç Akbaba 2009: 238).

Malektiñ qardaş-qawımlarınıñ işinnen yalğız birew edi. A, 12

“Malek’in akrabaları içinde yalnız bir tane idi.”

Är kim de öziniñ ornına yantayıp, tınşaymağa qaray edi. Yalğız Qaplan bārisiniñ de qayğısın etedi. EY,230

“Herkes kendi yerine yaslanıp dinlenmeye çalışıyordu. Yalnız Kaplan hepsinin de kaygısını çekiyordu.”

• Söz diziminde ögenin sonuna gelenler

Bolsa “İse”

“*Bolsa*” Nogaycada *bol-* yardımcı fiilinin şart kipinin 3. teklik şahıs şeklinde kullanılan, kelime kategorileri içinde pekiştirme edatları arasında yer alan bir birimdir (Ergönenç Akbaba 2009: 236). Aşağıdaki örneklerde

kendisinden önceki cümlede yer alan öznelerin yaptığı işten farklı bir hareketin gerçekleştiğini işaretlemekte, bağlama göre genellikle özneyi vurgulayarak öne çıkmaktadır.

Şay işilgen soñ, keşegimiz as aspağa, ötpék salmağa, anamız kir yuwmağa oñlanadılar. Abamız bolsa klubqa ketedi. BÄ, 28

“Çay içildikten sonra, yengemiz yemek pişirmeye, ekmek yapmaya, annemiz çamaşır yıkamaya yönelirler. Teyzemiz ise klübe gider.”

Nağaş aqam maldıñ qasında boladı, atamız bolsa balalardı yanına olturtıp, dombra şalıp baslaydı. BÄ, 29

“Dayım hayvanın yanındadır, babamız ise çocukları yanına oturtup, dombıra çalmaya başlar.”

Zayrat basın tez köterdi em ekewine de äcepsinip qaradı. Aysılıw bolsa ündemey şay işe beredi BT, 29

“Zayrat başını hemen kaldırdı ve ikisine de şaşkınlıkla baktı. Aysılıw ise ses çıkarmadan çay içmeye devam ediyordu.”

DA “DA, bile”

Nogaycada *dahi, bile* anlamına gelerek kendisinden önceki ögeyi vurgulayan, onun anlamını pekiştiren bir birim olan *DA*’nın kelime kategorileri içindeki yeri pekiştirme edatıdır (Ergönerç Akbaba 2009: 236). Birimin ilk fonemi de Türkiye Türkçesinin aksine ses uyumuna uyar. Bu birimin Nogaycada kattığı duygu anlamı genellikle eşitlik, kavram ekleme, birlikte olmadır (Aksan vd. 2003: 130).

Mine bu zamanlar –qayğısız zamanlar edi, bu zamandağı qayğılar da, yazğı qarday, bir zaman tas bolıp kete qoyatağan edi. QZ, 220

“İşte bu zamanlar kaygısız zamanlar idi, bu zamandaki kaygılar da, yazdaki kar gibi bir süre sonra taşlaşıp yok olurdu.”

Bu oydan da payda körinmedi. QK, 223

“Bu düşünceden de bir fayda yoktu.”

Awıl şetinde qoraz şaqırğan awazın da esitip, öziñşe, sözdi tez qutarıp, munnan tayuw keregi esine tüsti. QK, 224

“Köyün çevresinden horoz sesini de işitip, kendince sözü tez bitirip, çekip gitmek gerektiği aklına geldi.”

Onuñ yüzinde süyiniş tuwğanın Elğaytar tuwıl, basqalar da sezdiler. BT, 30
“Onun yüzündeki sevinci sadece Elgaytar değil, başkaları da hissetti.”

Awızın da köpşitip, köyleginiñ yeginin de türip, Incıbiyke ortağa şığadı. BÄ, 28
“Ağzını da şapırdatıp, gömleğinin ucunu da bağlayıp, Incıbiyke ortaya çıkar.”

Alıp bilgensiñme – qaytarıp ta bil. K, 242
“Almayın bildiğin gibi vermeyi de bil.”

Nogaycada bu birimin asıl işlevlerinden biri kendisinden önce anlatılanlarla bir bağlantı oluşturmak, “üstelik” anlamı vermektir (Aksan vd. 2003: 130).

Bärine de inanadı. Aldatsalar da, qaytıp inanadı. TBS, 31
“Hepsine de inanıyordu. Kandırsalar da nasıl da inanıyordu.”

Bir zat ta etpessiñ, qoluñdı da tiydirmessiñ! BT, 32
“Bir şey de yapamazsın, elini bile değdiremezsin.”

Deseñ “İse”

Vurgulanacak ögenin sonuna gelen bu birim *de-* fiilinin 2. teklik şahıs şart şekliyle kalıplaşmış olarak “*ise*” anlamında kullanılmaktadır (Ergöneç Akbaba 2009: 237). Oysa anlam 3. teklik şahıs işaretlemektir. Birim Nogaycanın pekiştirme edatlarından (Ergöneç Akbaba 2009: 237).

Ayğanım deseñ, sasqanlığınnan Asıldıñ sözlerine tuñlağısı da kelmey, senede turıp, öziñse barqıldawda boldı. AQ, 283

“Ayғанım ise, şaşkınlığından Asıl’ın sözlerini dinlemek istemeden, sahanlıkta durup kendince bağırıp çağırıldı.”

Yüwendi artıq yibermey, awızlıqtı tarta berip, şaptı. Kerawız deseñ, aldığa şığayaq bolıp, telezip turdı, ama Alibiy yüwendi qatı islağan edi. K, 414

“Gemi fazla bırakmadan, ağızlığı çekerek koştu. Keravız ise öne çıkmak isteyerek heyecanlanıyordu, ama Alibiy gemi sıkıca tutmaktaydı.”

mA/bA/pA? “mI?”

Nogaycada soru anlamını işaretleyen “MA” morfemi; Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yalın durumdaki adlara gelebildiği gibi, iyelik ve çekim eki almış adlardan sonra da gelebilir (Korkmaz 2003: 329) ve kelimeye bitişik yazılır. Morfemin, ad çekim eklerinden sonra da gelebilmesi, edat kökenli olduğuna işaret etmektedir (Ergin1972: s 361).

-*Ayt deysiñme? Aytayım äşe, yüregiñ paraxat bolar. BT, 31*

“-Söyle mi diyorsun? Peki söyleyeyim, yüreğin rahat olsun.”

-*Alla saqlasın, munadayda oram basta qalğanniñ küni qaraña.*

-*Böten de, sendeylerdiñme?- dedi Arslanbek, pişesin qozıp... ÜB, 18*

“-Allah korusun, böyle zamanda sokakta kalanın günü karanlık,

-Özellikle de senin gibilerin mi? dedi Arslanbek hanımını heyecanlandırıp.”

Ene sol tuwılma qara qaza degen?- dep şaňkildededi. Muniñ sözleri qarttıñ yüregin aşıttılar. AMS, 127

“Peki bu değil mi bela denen şey, diye bağırıldı. Bu sözler ihtiyarın yüreğini burktu.”

şA? “mI acaba?”

Nogaycada soru, bu morfemle de yapılmakta ve merak anlamı veren “... *mi acaba?*” anlamını işaretlemektedir.

Belki, men oğa tiydirmey künbiykedi alğanım üşin beresesin bereyek bolatağan bolsa şa? S, 54

“Belki de ben ona fark ettirmeden Künbiyke’yi aldığım için borcunu mu vermek istiyor acaba?”

Tağı da bir kere rayonğa barsaň şa S, 436

“Yine, bir kere daha bölgeye gitsen ya (gitsen mi acaba)?”

Şaşkınlık anlamıyla sorulan sorularda da vurgulanacak / sorulacak ögenin sonuna bu morfem getirilmektedir.

Sen şa? Sen qoluñdı nege kötermeysiñ? AMS, 131

“Ya sen? (Sende mi?) Sen elini niye kaldırmıyorsun?”

- İkileme şeklinde yer alanlar

- Ögenin önüne gelenler

Em... em... “Hem... hem de...”

Em Farsça “*hem*” edatıdır. Nogaycada başta /h/ fonemini düşürerek kullanılan bu birim kendisinden sonra gelen öğeleri vurgular ve ikileme şeklinde kullanılır. Karşılaştırma edatları içinde yer alan “em...em...” Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Nogaycada da tekrarlanarak kullanıldığı zaman eş görevli kelimeleri, cümleleri, eşitlik, pekiştirme, birlikte olma veya karşıtlık anlamlarıyla birbirine bağlar (Ergönenç Akbaba 2009: 212).

Qırdı bizim noğaylar, qurı bir onıñ qarızalıǵı, baylıǵı üşin tuwıl, atabalarımızdıñ ömir boyı yaşap kelgen altın yeri dep em aylaq aydıqlıǵı em yarasıqlıǵı üşin süygenler. AQA, 16

“Kırım’ı bizim Nogaylar sadece onun hazinesi, zenginliği için değil, atalarımızın ömür boyu yaşadığı altından yer diye hem hayli endamlı oluşu hem de güzelliği için sevdiler.”

Ne...ne... “ne...ne...”

Farsça olan “*ne*”, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Nogaycada da birden fazla özne, tümleç veya fiili birlikte inkâr etmek için, bunların başına tekrarlamalı olarak getirilir. Kullanılışı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi olan bu birim bağlama edatları içinde yer alan karşılaştırma edatları arasında işaretlenir (Ergönenç Akbaba 2009: 212).

-Sennen yasırǵan ne sıırım, ne sıbırım bolsın. QK, 223

“Senden sakladığım bir sıırım olmasın.”

Türkiye Türkçesinden farklı olarak bu yapı olumsuz yapı ve anlamdaki cümlelerde de kullanılmakta ve olumsuzluk anlamı güçlendirilmektedir.

Bizim noğay kelispegen attı ne awılǵa ne suwǵa bir zamanda atamas. AQA, 15

“Bizim Nogaylar anlamsız bir ismi ne köye, ne suya hiçbir zaman ad olarak vermezler.”

- Ögenin sonuna gelenler

...DA...DA “dA...dA...”

Bu birim eş görevli yapıların sonuna gelerek bunları karşılaştırır. Bağlama edatları içinde karşılaştırma edatları arasında yer alır (Ergönenç Akbaba 2009: 212)

Saw awıl üytip ömirinde aytpayaq, nege dese awılda yarlılar da bar, baylar da bar. QA, 254

“Bütün köy bu şekilde hayatta söylemez, çünkü köyde fakirler de var, zenginler de var.”

Üstine yamawlı mori şepken, başına eskirgen qara körpe börk kiygen aq saqallı qarttı konzavodtuñ qorası qasında tasta otırğanın awılşular da yulqışular da kün sayın körediler. K, 95

“Üstüne yamalı, koyu kahverengi cepken, başına eskimiş, kara, dar bir börk giymiş, ak sakallı ihtiyarın at çiftliğinin avlusunun yanındaki taşta oturduğunu köylüler de, at sahipleri de her gün görürlerdi.”

Tez aradan xan da, qardaşları da, balaları da arqan man baylanıp yerde yattılar. N, 222

“Biraz sonra han da, kardeşleri de, çocukları da urgan ile bağlanıp yere yatırıldılar.”

MA....MA “mI...mI”

Tek başına soru anlamını işaretleyen bu morfem eş görevli ögelerin sonuna gelerek ve onları vurgulayarak “...*mi acaba?mıdır nedir?*” gibi merak anlamı vermektedir.

Bu tögerekte yaşağan qartlar man qurtqalar toy bolatağan äyel men qatnamaytağanları üşinme, yade sawlıqlarınıñ osallığı üşinme, ne de bolsan toyğa baralmay qalıp, olar erterek orınga kirgen bolsalar da, qobız tartuwdan közlerin yumalmadılar QAP, 133

“Bu çevrede yaşayan yaşlı erkekler ve kadınlar düğün yapan aile ile gidip gelmedikleri için mi yoksa sağlıkları elvermediği için mi, niyeyse düğüne gelemediler, onlar daha erken yatmış olsalar da kopuz sesinden gözlerini yumamadılar.”

Sonuç

Vurgulama işlevli dil birimleri Kıpçak grubu Türk lehçelerinden olan Nogaycada da Türkiye Türkçesinde olduğu gibi vurgulayacağı ögenin önüne veya sonuna gelerek, ögeyi öne çıkaran, sınırlandıran, kuvvetlendiren, bir önceki veya sonraki cümlenin aynı görevdeki unsuruyla önüne veya sonuna geldiği unsuru ilişkilendiren, cümlenin anlamını tamamen değiştiren birimlerdir.

Vurgulama işlevli dil birimleri Nogaycada kelime kategorileri içinde

çoğunlukla bağlama edatlarının çeşitleri arasında yer almaktadır. Bu birimlerin hiçbiri zarf veya çekim edatı değildir. Bunlardan *aqıyqatlay da, DA, deseñ, endigi, endigisi, uşınlay da, üşinimen de, üşinley de, yalğız* pekiştirme edatı, *...DA...DA, MA...MA, ne...ne... em...em...* karşılaştırma edatıdır. *Böten de, eş bolmasa, eş bolmağanda, ne bolsa da, tek* kelime kategorisi olarak cümle başı edatlarındandır.

Söz diziminde ögenin önüne gelerek görev yapan birimler *aqıyqatlay da, böten de, endigi, endigisi, eş bolmasa, eş bolmağanda, ne bolsa da, tek, uşınlay da, üşinimen de, üşinley de, yalğız*'dır. Sona gelen birimler *bolsa, DA, deseñ, mA/bA/pA, şA*'dır. İkileme şeklinde olup öne gelenler; *em...em..., ne...ne..., ögenin sonuna gelenler ...DA...DA, ...MA...MA*'dır. Sona gelenler arasında *MA* morfemi diğer birimlerden farklı olarak, genellikle vurgulayacağı ögenin değil de ondan önceki ögenin sonuna gelebilmektedir.

Vurgulama işlevli dil birimleri cümle öğeleri dışında ama kelime grupları içinde işaretlenirken, her tür cümle unsurunun da önüne veya sonuna gelebilen birimlerdir.

Kaynakça

Taranan Kaynaklar ve Kısaltmalar

- (AMS) BULATUQOVA, Yelena (1993), Atam Man Söylesüw, *Ayqasqan Yollar*, Çerkessk.
- (AQ) ORAZBAYEV, Quruptursın Başıyevič (2002), Atadıñ Quşağı, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (AQA) KİRİMOV, Magomet (1986), Awıdaslarım, *Aybetli Qırq Awıl*, Çerkessk.
- (BB) ABDULLİN Basir (2002), Bası Baylandı, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (BQ-B) ABDULCALİLOV, Fazıl Apasoviç (2002), Bes Qamışı Bereket, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (BT) QULUNÇAQOVA, Biyke (1979), Boz Torğay, *Tuwğan Yerim*, Mahaçkala.
- (BÄ) QULUNÇAQOVA, Biyke (1981), Bizim Äyel, *Tuwğan Yerim*, Mahaçkala.
- (EY) BULATUKOV, Xasan (2002), Eki Yaşaw, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (K) QAPAYEV, İsa (1979), Kerawız, *Yaşaw Soqpaqları*, Çerkessk.
- (N) QAPAYEV, İsa (1991), Nogay, (Tarixli Xabar), *Nogay Literaturası 10*, Stavropol, s. 198-223.
- (QA) ABDULCALİLOV, Fazıl Apasoviç (2002), Qatı Ağın, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.

- (QAP) QAPAYEV, İsa (1984), *Qobızşı Aqında Povest, Salam Mihail Andreyeviç*, Çerkessk.
- (QK) ABDULLİN, Basir (2002), Qaderli Keşe, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (QZ) ABDULLİN, Basir (2002), Qayğısız Zamanlar, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (S) QAPAYEV, İsa (2002), Sülder, “Obırlar”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, XX. Yüzyıl Nogay Türkleri Yazılı Edebiyatı*, (Ed. Nevzat KÖSOĞLU) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Cilt 21, Ankara.
- (TBS) QULUNÇAQOVA, Biyke (1985), Teñ Bolganda Söylermiz, *Tuwğan Yerim*, Mahaçkala.
- (ÜB) QAZAQOV, Valeriy (1989), Üyimniñ *Bosağasında*, Çerkessk.

Diğer Kaynaklar

- AKSAN, Doğan, N. Atabay, İ. Kutluk, S. Özel (2003), *Sözcük Türleri*, 2. Basım, Papatya Yayıncılık, Ankara.
- BASKAKOVA, N. A. (red.) (1973), *Grammatika Nogayskogo Yazıka*, Çerkessk.
- CHAFE, W. L. (1970), *Meaning and Structure of Language*, The U. of Chicago P.
- CHOMSKY, NOAM (2000), Minimalist inquiries: the framework, In R. Martin, D. Michaels, and Juan Uriagereka, eds., *Step by Step: Essays on Minimalist syntax in Honor of Howard Lasnik*, 89–115, Cambridge, MA: MIT Press.
- CHOMSKY, NOAM (2001), Derivation by phase, In Michael Kenstowicz, ed., *Ken Hale: A Life in Language*, 1-52, Cambridge, MA: MIT Press.
- DEMİRCAN, Ömer (1978-1979), *Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama*, TDAY-Bulleten s. 157- 163.
- DEMİRCAN, Ömer (2000), Odak Bağımlı Sözdizimi, *Türk Dili Dergisi*, S. 78, Yıl 13, Cilt 13, Mayıs-Haziran, s. 14-18.
- DEMİRCAN, Ömer (2000), Türkçede Odak Öbeği, *Çağdaş Türk Dili*, Cilt 13, S. 154, Aralık, s. 6-8.
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri*, Çev. Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (2009), *Türk Dili ve Kompozisyon*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- ERGİN, Muharrem (1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul.
- ERGÖNERÇ AKBABA, Dilek (2009), *Nogay Türkçesi Grameri*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- ERGÖNERÇ AKABA, Dilek (2013), Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Cümlelerin Bağlanma Şekilleri Bakımından Karşılaştırılması, *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı*, Ankara.
- GÖKSEL, Aslı, Celia Kerslake (2005), *Turkish, A Comprehensive Grammar*, Roudledge, London and New York.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1974), *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KAHNEMUYIPOUR, ARSALAN (2004), *The Syntax of Sentential Stress*, Ph. D. Thesis,

University of Toronto.

- KARAHAN, Leyla (2011), *Türk Dili zerine İncelemeler* “Vurgulama İşlevli Dil Birimleri zerine” Ankara.
- KONONOV, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Akademiya Nauk SSSR, Moskva-Leningrad.
- KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- SHAW, Emma (2014), *A Sentential Stress Parameter? On Stress and Phasal Syntax: Evidence from French* (<http://www.swarthmore.edu/SocSci/Linguistics/Theses09/ShawEmma-StressandPhasalSyntax.pdf>, 26.08.2014).